

MCMLXXV

89

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

89

ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΣΕΙΡΑ ΣΤ'.

ΤΟ

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ

ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ

ΥΠΟ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ.

«ΤΟ ΚΑΛΩΝ ΕΣΤΙ ΚΑΛΩΝ
ΕΝ ΔΕ ΚΑΛΩΣ ΠΙΣΤΕΥΕΙ»

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1881

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΝΟΤΗ ΚΑΡΑΒΙΑ ◊ ΑΘΗΝΑΙ

ΤΟ
ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ

ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ

ΥΠΟ
ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ.

«Τὸ καλὸν οὐκ ἔστι καλὸν
ἐὰν μὴ καλῶς γίνῃται.»

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

—
1881

ΤΗ
ΙΕΡΑΙ ΣΚΙΑΙ
ΤΟΥ ΑΟΙΔΙΜΟΥ ΝΑΥΑΡΧΟΥ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ
ΑΓΩΝΟΘΕΤΟΥ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑΣ
ΕΥΛΑΒΩΣ ΑΝΑΤΙΘΕΤΑΙ
Η ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΑΥΤΗ

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ.

Σήμερον, ὅτε πρόκειται ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ σεβαστοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου διωρισθεῖσα εἰδικὴ ἐπιτροπεία οὐ μόνον νὰ ἐκκαθαρίσῃ μ ο ν ο μ ε ρ ῶ ς τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν μουσικὴν ἀπὸ παντὸς ὀθνείου, ἀλλὰ καὶ νὰ θέσῃ α ὐ θ α ι ρ έ τ ω ς, ὡς θετικῶς ἐπληροφορήθημεν παρ' ἀνδρὸς εἰδικοῦ καὶ ἀξιοπίστου, βάσεις ὅλως εὐρωπαϊκὰς, ἐθεωρήσαμεν καθήκον ἀπαραίτητον, ἵνα καὶ διὰ φυλλαδίου ἀναδημοσιεύσωμεν τὰ πρὸ μικροῦ ἐν τοῖς ὑπ' ἀριθμὸν 246, 250 καὶ 252 ἐξαντληθεῖσι φύλλοις τῆς ἐνταῦθα ἐκδιδομένης τέως ἐφημερίδος ἡ «Θεσσαλία» καταχωρισθέντα ὑφ' ἡμῶν (α) τρία σχετικὰ ἄρθρα, ὅπως ἐνισχύσωμεν τὰς ἀξιεπαίνους ἐνεργείας συλλόγου νεαροῦ, ὅστις ἀνέλαβεν ἐν αὐτῇ τῇ πόλει τοῦ Βύζαντος τὸ ἐπίμοχθον ἔργον τοῦ νὰ ὑποδείξῃ τῇ ῥηθείσῃ ἐπιτροπείᾳ τὰ δέοντα, ἔχων πάντοτε ὑπ' ὄψει τὰ τῶν ἀθανάτων προγόνων ῥήματα.

«Τὸ συντηρῆσαι τὰ καλὰ τοῦ κτήσασθαι χαλεπώτερον».

«Οὐ μετανοεῖν, ἀλλὰ προνοεῖν γρὴ τὸν ἄνδρα τὸν σοφόν» καὶ

«Στέργε μὲν τὰ παρόντα ζήτει δὲ τὰ βελτίω».

Πλὴν δὲ τούτου ὑποβάλλομεν καὶ ἄλλας τινὰς

(α) Ὑπὸ τὰ στοιχεῖα Ν α . . . .

σχέψεις μετὰ σεβασμοῦ, ἵνα οἱ μὲν δυνάμενοι νὰ ἐργασθῶσι, σκεφθῶσιν ὠριμώτερον περὶ τοῦ μεγέθους τοῦ περὶ οὗ πρόκειται ἔργου, οἱ δὲ ἐπικριταὶ καὶ διῶχται, ὅπως μὴ ἀκρίτως καὶ ἐκ προοιμίων ψέγωσι τὰ πάτρια.

«Κρεῖσσόν ἐστι τὸ κατὰ δύναμιν εἰσενεγκεῖν ἢ τὸ πᾶν ἐλλείπειν» ὁμοίως καὶ «Καθ' δύναμιν ἔρδειν, καὶ Θεῷ φίλον».

Οὐδόλως προτιθέμεθα ν' ἀποδείξωμεν τὸ μεγαλεῖον τῆς μουσικῆς, οὐδὲ νὰ ἐξετάσωμεν κατὰ τί διαφέρει ἡ μονότονος ἢ μονόφωνος τῆς τετραφώνου, διότι τὰ τοιαῦτα ζητήματα δὲν ἀναπτύσσονται ἐν συντόμῳ πραγματείᾳ, οὐδὲ εἶναι ἔργον ἡμέτερον. Ῥίπτοντες ὅμως βλέμμα ἐταστικὸν ἐν τῇ ἀδεκάστῳ ἱστορίᾳ, παρατηροῦμεν, ὅτι πολυῶδυνος ἀληθῶς ὑπῆρξεν ὁ ἐν γένει βίος τῆς ἐλληνικῆς μουσικῆς, καθ' ὅσον οὐδέποτε ἔλλειψαν καὶ παρ' αὐτοῖς ἔτι τοῖς προγόνοις ἡμῶν αἱ συζητήσεις, αἱ διενέξεις καὶ αἱ διαιρέσεις.

Ὡς μαρτύριον δ' ἀψευδὲς τούτου, ἔστω ἡ διαίρεσις τῶν ἀρχαίων μουσικῶν εἰς ὁπαδοὺς τοῦ Ἀριστοξένου καὶ τοῦ Πυθαγόρου.

Καὶ διατί τοῦτο;

Διότι ὁ μὲν φιλόσοφος Πυθαγόρας (α) φαίνεται, ὅτι ἡγάπα καὶ ἐκαλλιέργει τὴν μονότονον ἢ μονόχορδον μουσικὴν, ὁ δὲ Ἀριστόξενος, δεχθεὶς κατ' ἀρχὴν ὡς μόνον κριτὴν καὶ ἐπικριτὴν τὸ οὖς τοῦ ἀκροατοῦ, ἀπεδοκίμασε καθ' ὁλοκληρίαν τὸ Πυθαγό-

(α) Ὡς ἀναφέρει ὁ ἀρχαιότερος τῶν σωζομένων μουσικῶν συγγραφέων Ἀριστόξενος.

ρειον σύστημα, ὅπερ ἐβασίζετο ἐπὶ μαθηματικῆς τῷ ὄντι ἀκριβείας.

Ἐντεῦθεν λοιπὸν ἡ μὲν Δυτικὴ ἐκκλησία, ἡ μᾶλλον ἡ Εὐρώπη παρεδέξατο τὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων διάτονον γένος, ἡ δὲ ὀρθόδοξος τὸ μονότονον ἢ μονόχορδον, τὸ συμβάλλον δηλονότι εἰς ἀπλᾶ, σοβαρὰ, κατανυκτικὰ καὶ πένθιμα αἰσθήματα.

Ἄλλ' ἄρά γε πᾶσαι αἱ σημεριναὶ συζητήσεις τείνουσιν εἰς τὸ νὰ ἐπιφέρωσι τὸ ποθούμενον;

Οὐχὶ δυστυχῶς· διότι ἐλάχιστοί εἰσιν οἱ σκεφθέντες περὶ ἐπιστημονικῆς συζητήσεως, περὶ συστάσεως καὶ ὑποστηρίξεως εἰδικῶν συλλόγων καὶ περὶ ἰδρύσεως ἐκκλησιαστικῶν μουσικῶν σχολῶν, οἱ δὲ λοιποὶ, εἴτε ἐξ ἀγνοίας, εἴτε ἐξ ἡμιμαθείας, εἴτε ἐκ φανατισμοῦ καὶ ἐξ ἄλλων αἰτίων δογματίζουσιν ὡς ἀπὸ τρίποδος, ὡς νὰ εἶχον τὴν γενικὴν πληρεξουσιότητα τῆς τε ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἐλληνισμοῦ ἐν γένει!

Ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν φώτων, βεβαίως ἢ περαιτέρω ἐμμονὴ εἰς τὸ «Μὴ κίνει τὰ καθεστῶτα», «Τὰ εὖ κείμενα μὴ κίνει» καὶ «Μὴ μέταιρε ὅρια αἰώνια, ἃ οἱ πατέρες σου ἔθεντο» δὲν εἶναι ἀνάπτυξις οὐδὲ βελτίωσις, ἀλλὰ προφανὴς στασιμότης καὶ ἀσύγγνωστος ὀπισθοδρόμησις.

Ἄλλ' οὔτε καὶ ἡ ἄνευ προηγουμένης ἀπαθοῦς, ἀμερολήπτου καὶ πεφωτισμένης συζητήσεως ἀποβολὴ καὶ περιφρόνησις τῆς μουσικῆς ἢ καὶ ἄλλων ἐθίμων καὶ παραδόσεων δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς πρόοδος καὶ προάγγελος συγχρόνως αἰσίας λύσεως τῶν τοιούτων ζητημάτων.

Τίς δ' ὁ κύριος λόγος τοῦ μίσους καὶ τῆς περιφρονήσεως ταύτης;

Διὰ τὴν μουσικὴν τοῦλάχιστον εἶναι ἡ μονοτονία καὶ μόνη ἡ μονοτονία!!

Ἴδου τί προτάττουσιν ἰδίως οἱ ἐπιθυμοῦντες τὴν ἀντικατάστασιν τῆς ὑπαρχούσης ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μουσικῆς, χωρὶς καὶ νὰ θέλωσι νὰ παραδεχθῶσιν, ὅτι ἡ ἐκκλησία ἀπαιτεῖ οὐχὶ τεχνικὴν ἢ κοσμικὴν μουσικὴν, ἀλλ' ἀπλὴν.

Καὶ εἶναι τῷ ὄντι ἰσχυρὸς αὐτὸς ὁ λόγος;

Ἡμεῖς ἀποφεύγομεν τὴν τοιαύτην συζήτησιν, διότι περὶ τούτου δύνανται ἄλλοι ν' ἀπαντήσωσιν ἐκτενῶς· οὐχ ἥττον δὲν κρίνομεν καὶ ἄσκοπον νὰ εἰπώμεν γενικά τινα, σχετιζόμενα ὅπωςδήποτε πρὸς τὸ ἐρώτημα.

Τὸ μονότονον, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, προετίμων καὶ οἱ ἀρχαῖοι· ἔστω ὡς πρόχειρον παράδειγμα τὸ ἐξῆς. Ὅτε Τιμόθεος ὁ λυρικὸς μετέβη εἰς Λακεδαίμονα με κιθάραν ἑνδεκάχορδον, ἀντὶ ὑποδοχῆς εὔρε τὸν διωγμὸν. Ἀλλὰ καὶ Φρῦνις ὁ Λέσβιος, ὅτε ἔκρουσε κιθάραν ἑννεάχορδον, Ἐμμερεπῆς, εἷς ἐκ τῶν ἐφόρων τῆς Σπάρτης ἀπέκοψε τὰς δύο χορδὰς τοῦ ὀργάνου, εἰπὼν συνάμα «Μὴ κακούργει τὴν μουσικὴν», (α) διότι μόνον τὸν τοῦ περιφήμου λυρικοῦ Ἀρναίου τοῦ Τερπάνδρου ἢ Λεσβίου ἀπλούστατον καὶ αὐστηρὸν ἅμα χαρακτῆρα ἐπεδοκίμαζον (β).

Ἀλλὰ μήπως ἡ μονοτονία εἶναι ἔλλειψις τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς; Οὐχί.

(α) Ὁρα Πλούταρχον. (β) Πρῶτος ὁ Τέρπανδρος ἐποίησε τὴν λύραν ἑπτάχορδον.

Ποίαν τέρψιν παρέχει, ἐρωτῶμεν, καὶ ὁ κράτιστος τῶν εὐρωπαϊῶν ἢ καὶ ἄλλων μουσικῶν, ἐὰν ψάλλῃ μόνος; οὐδεμίαν βεβαίως.

Μόνον παρὰ τοῖς ἐν Αἰγύπτῳ μοναχοῖς ἔψαλλεν εἷς καὶ μόνος καὶ ἠδύνατο ἐν μέρει νὰ εὐχαριστῇ τοὺς ἀκροατάς.

Τὴν ζωηρότητα καὶ χάριν παρέχει ἡ συμφωνία καὶ πολυφωνία.

Ἀλλὰ μήπως πρόκειται νὰ εὐχαριστήσωμεν τὴν ἀκοὴν ἡμῶν;

Ἐὰν πρόκειται περὶ τούτου, ἀνάγκη τότε νὰ εἰσαγάγωμεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὴν ὀργανικὴν μουσικὴν, διότι καὶ αὐτὴ ἡ τετράφωνος εἶναι ἀνεπαρκής.

Ἡ δὲ ἀντικαταστήσωμεν ἀνευ συζητήσεων τὸ σεμνὸν, τὸ θεοπρεπές, τὸ πένθιμον καὶ κατανυκτικὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς διὰ τοῦ θεατρικοῦ καὶ χαροποῦ ὕφους, ὡς ἔπραξαν οἱ Μελιτιανοὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ οἱ Δονατισταὶ ἐν Ἀφρικῇ, εἰσαγάγοντες θεατρικὴν μελωδίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ τότε κάλλιστα ἐφαρμόζομεν τὸ «Κρατεῖτε τὰς παραδόσεις, ἃς ἐδιδάχθητε εἴτε διὰ λόγου εἴτε δι' ἐπιστολῆς» (α), τὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου «Πάντα εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω», τὸ «Τοὺς ἐπὶ τὸ ψάλλειν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις παραγινομένους βουλόμεθα μήτε βοαῖς ἀτάκτοις κεχρηῆσθαι, καὶ τὴν φύσιν πρὸς κραυγὴν ἐχδιάζεσθαι. . . ., ἀλλὰ μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ κατανύξεως, τὰς τοιαύτας ψαλμωδίας προσά-

(α) Δ'. Θεσσαλ. Β'. 45 καὶ Α'. Κορ. ΙΑ.

γειν τῷ τῶν κρυπτῶν ἐφόρῳ Θεῷ. . . » (α) καὶ τέλος τὸ τοῦ Πλάτωνος «Εἶδος καινὸν μουσικῆς μεταβάλλειν εὐλαβητέον, ὡς ἐν ὄλῳ κινδυνεύοντα οὐδαμοῦ γὰρ κινουῦνται μουσικῆς τρόποι ἄνευ πολιτικῶν νόμων τῶν μεγίστων» (β).

Πότε ἐλήφθη ἡ δέουσα πρόνοια περὶ τῆς μουσικῆς, ἥτις ἐπιστήμη οὕσα κατὰ τὸν ἀρχαῖον μουσικὸν Ἀριστείδην, ἀφέθη εἰς τὴν ἑαυτῆς τύχην;

Πῶς δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν, ὅτι καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἐθνικῷ ναυαγίῳ, τὸ θεῖον τοῦτο δῶρον (κατὰ Πλά-

(α) Καν. 75 τῆς 5'. Οἰκ. Συνόδου.

(β) Καὶ ὁ θεὸς Χρυσόστομος (ἐν λόγῳ εἰς Ὡσηὲ 4.) καταδικάζει τὴν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐπὶ τὸ θεατρικώτερον ἀποκλίνουσαν ψαλμωδίαν διὰ τῶν ἐξῆς. «Εἰσὶ τινες τῶν ἐνταῦθα, οὓς οὐδὲ τὴν ἡμετέραν ἀγάπην ἀγνοεῖν οἶμαι, οἵτινες καταφρονοῦντες μὲν τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ τοῦ Πνεύματος λόγια ὡς κοινὰ ἡγούμενοι, φωνὰς ἀτάκτους ἀφιᾶσι, καὶ τῶν μαινομένων οὐδὲν ἄμεινον διακρίνεται, ὄλῳ τῷ σώματι δονούμενοι, καὶ περιφερόμενοι, καὶ ἀλλότρια τῆς πνευματικῆς καταστάσεως ἐπιδεικνύμενοι τὰ ἥθη. Ὡς ἂν καὶ ταλαίπωρε, δέον σε δεδοικότε καὶ τρέμοντα τὴν ἀγγελικὴν δοξολογίαν ἐκπέμπειν, φόβῳ τε τὴν ἐξομολόγησιν τῷ κτίστη ποιῆσθαι, καὶ διὰ ταύτης συγγνώμην τῶν ἐπταισμένων αἰτεῖσθαι· σὺ δὲ τὰ μίμων καὶ ὀρχηστῶν ἐνταῦθα παράγεις, ἀτάκτως μὲν τὰς χεῖρας ἐπανατείνων, καὶ τοῖς ποσὶν ἐφαλλόμενος, καὶ ὄλῳ περικλόμενος τῷ σώματι. . . ὑπὸ τῶν ἐν τοῖς θεάτροις ἀκουσμάτων τε καὶ θαυμάτων τὸν νοῦν συνεσκοτίσθης, καὶ διὰ τοῦτο τὰ ἐκεῖσε πραττόμενα τοῖς τῆς ἐκκλησίας ἀναφύρεις τόποις. . . »

Ἀλλὰ καὶ Βασίλειος ὁ μέγας (ἐν τῇ πρὸς τοὺς νέους παραιν.), καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Μελέτιος, καὶ ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος καὶ Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης (ἐν βιβλ. Α' ἐπιστ. 90) ἐλέγχουσι τὸ τοιοῦτον.

Καὶ τέλος ὁ Ἱερώνυμος (V. 19.) ἀναφέρει τὰ ἐξῆς. « . . . Ἀκούε-
τωσαν οἱ ἔργον ἔχοντες νὰ ψάλλωσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ὅτι δὲν

τῶνα), ἥτοι ἡ μουσικὴ ἐν μὲν ταῖς ἀτυχίαις ἐτόνιζε τὸ λυπηρὸν μέλος, ἐν δὲ ταῖς εὐτυχίαις ἀφθόνως διέχυνε πανταχοῦ τὰς πλήρεις χάριτος μελωδίας;

Τίς, ὀρθῶς σκεπτόμενος, δὲν ἀναγνωρίζει, ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ δὲν εὐρίσκεται σήμερον ἐν τῇ ἀκμῇ ὡς ἦν ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ἀλλ' εἰς τὴν αὐτὴν μοῖραν, εἰς ἣν καὶ ἡ νεωτέρα γλῶσσα, ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἀρχαίαν;

Κατεβλήθησαν αἱ δέουσαι προσπάθειαι, ἥτοι ἐμορφώθησαν ἐν εἰδικῇ σχολῇ ψάλλται;—Ἐξεδόθησαν ἡ ἐκδίδονται μουσικά περιοδικά;—Ἐξεδόθησαν μετὰ σχολίων οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς τῆς μουσικῆς;—Συνεζητήθησαν καὶ ἐλύθησαν διάφορα προκαταρκτικὰ καὶ οὐσιώδη θέματα ἐν συνεδριάσει μουσικῶν συλλόγων;—Ἐφρόντισεν ἡ πολιτεία περὶ βελτιώσεως τῆς τύχης τῶν ἐκκλησιαστικῶν μουσικῶν;—Ἐδόθη ἡ προσήκουσα ἀμοιβὴ εἰς τοὺς ἱεροψάλτας;—Φέρουσι πτυχίον μουσικῆς σχολῆς οἱ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις χοροστατοῦντες;—Ἰπάρχουσι πράγματι σήμερον δεξιὸς καὶ ἀριστερὸς χορὸς ἢ μόνον τὰ ὀνόματα μένουσιν εἰς ἀνάμνησιν;—Ἐδόθησαν κατάλληλοι βοηθοὶ πρὸς ἀνακούφισιν τῶν ψαλτῶν;—Οἱ ἐπίτροποι τῶν ἐκκλησιῶν ἔπρεπε νὰ κρίνωσι περὶ τῆς ἀξίας τῶν μουσικῶν;

Τοὺς χοροὺς τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν κατεῖχον

«πρέπει νὰ ψάλλωμεν τῷ Θεῷ διὰ τῆς φωνῆς, ἀλλ' ἀπὸ τῆς καρδίας, οὐδὲ νὰ ἀπαλύνωμεν ὡς οἱ τραγωδοὶ, τὸν λάρυγγα διὰ γλυκεροῦ φαρμάκου, ὅπως ἀκούωνται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ θεατρικὰ μέλη καὶ ἄσματα, ἀλλὰ διὰ τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ, διὰ τῶν ἔργων, διὰ τῆς ἐπιστήμης τῶν Γραφῶν. . . »

ἄλλοτε ἄνδρες εὐπαίδευτοι, ἠθικοί, σπουδαῖοι καὶ ἐξ οἰκογενειῶν εὐγενῶν καταγόμενοι, σήμερον ὅμως (ἐκτός τινων ἐξαιρέσεων) ἀρκεῖ νὰ χαίρῃ τις τὴν εὐνοίαν τῶν ἐπιτρόπων τῆς ἐκκλησίας καὶ ἄνευ δυσκολίας τινὸς δύναται νὰ τιτλοφορηθῇ καὶ πρωτοψάλτης μάλιστα!

Πρὸ πολλοῦ, ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ τοῦλάχιστον Ἑλλάδι, εἷς καὶ μόνος σχεδὸν μουσικὸς ἀντικατέστησε τὰς ἄλλοτε πεντάδας καὶ δεκάδας μουσικῶν, ἐξ ὧν συνεκροτοῦντο οἱ χοροί.

Εἶναι δυνατόν, ὁ μεμονωμένος οὗτος ψάλτης, ὁ ἐπὶ ὀλοκλήρους ὥρας τοιοῦτον ἀγῶνα ἀναλαμβάνων νὰ παρέχῃ τὴν ἀναμενομένην τέρψιν καὶ ἁρμονίαν;

Ποῖον δὲ καὶ τὸ τέλος τοῦ βίου τοῦ δυστυχοῦς τούτου ψάλτου; — ὁ ἐπὶ τῆς ψάθης ἄωρος θάνατος!

Διὰ μιᾶς χειρὸς, ἡ δι' ἐνὸς καὶ μόνου δακτύλου δύναται νὰ παράσῃ τέρψιν τινὰ ἢ ἁρμονίαν καὶ τὸ ἀριστον τῶν ὀργάνων, ὅποτε μάλιστα μείνῃ ὅλως γυμνὸν καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν ἐπικουρικῶν μέσων;

Ἐπὶ Ἑρακλείου ἦσαν 25 ψάλται, 160 ἀναγνώσται καὶ 70 ὑποδιάκονοι ἐν τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ· ἐκ τούτων δ' ἀπάντων ἀπετελοῦντο χοροὶ καὶ ἐκ διαδοχῆς ἐψαλλον. Τῶν χορῶν δὲ ἡγοῦντο οἱ δομέστικοι ἢ καὶ πρωτοψάλται, οἵτινες καὶ διὰ χειρονομίας ὠδήγουν. Πρωτοψάλτης δὲ κυρίως μόνον ὁ τοῦ αὐτοκράτορος ἐλέγετο (α), οἱ δὲ λοιποὶ δομέστικοι ἢ ἀρχωδοί (β).

(α) Ἐπὶ Κουροπαλάτου.

(β) Ἐτι δὲ καὶ Ποιμενῆριοι ἐκαλοῦντο.

Ἀλλὰ μήπως ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ προήχθη αὐτομάτως; — Μήπως πατρικαὶ κυβερνήσεις δὲν ἐπρόστατευσαν καὶ δὲν βραβεύουσι τοὺς ὑπὲρ αὐτῆς ἐργαζομένους; — Μήπως φεῖδονται χρημάτων, ὅποτε ἀνάγκη περὶ τέχνης, ἐπιστήμης καὶ νεωτέρας τινὸς ἀνακαλύψεως; — Μήπως ἐπὶ τοῦ Πάπα Γρηγορίου, τοῦ λεγομένου Διαλόγου (α) δὲν ὑπῆρχον πλεῖστοι σχολαί, ἐν αἷς ἐδιδάσκετο ἡ ψαλμωδία; — Μήπως οἱ ἰσοκράται δὲν ἀπετέλουν εἶδος τι ἁρμονίας; — Μήπως ἡ θεσπεσία τῶν ἐλλήνων μουσικὴ δὲν κατέθελεν (ἐν Ἀγίᾳ Σοφίᾳ) τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ῥωσσίας;

Καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἡμετέρων, εἶναι ἀληθές, ὅτι ἐπιζητοῦσι τὴν εὐόδωσιν τῶν ἐθνωφελῶν ἔργων, ἀλλὰ λησμονοῦσι πρωτίστως, ὅτι «χρήματα τῶν πραγμάτων νεῦρα».

Ἴνα μὴ εἴπῃ τις τί ζητεῖ «τὸ μύρον ἐν τῇ φακῇ», ἀρκούμεθα εἰς τὰ ὀλίγα ταῦτα, διότι ἀφορμὴν ἠθελήσαμεν νὰ δώσωμεν, ὅπως διὰ τῆς ἐρεῦνης καὶ τῆς ἐν ἐπιγνώσει συζητήσεως φωτισθῇ τὸ ἐνδιαφερόμενον ἀμέσως ἔθνος καὶ διὰ τῆς ἐκκλησίας προβῇ εἰς διάβημα προόδου, καθ' ὅσον τὸ περὶ μεταρρυθμίσεως ἐν γένει τῆς ἡμετέρας ψαλμωδίας ζήτημα, εἰ καὶ δὲν εἶναι ἴσως ἐναντίον πρὸς τὸ δόγμα, δὲν πρέπει ὅμως καὶ ν' ἀντιβαίνῃ εἰς τὸ πνεῦμα τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας.

Ἄς ρυθμίσωσι καλῶς τὰς ἐνεργείας τῶν οἱ ἁρμόδιοι, διότι τὸ δύσκολον τοῦτο πρόβλημα ἀπαιτεῖ οὐ

(α) Ἀκμάσαντος περὶ τὰ τέλη τῆς 7'. ἑκατονταετηρίδος.

μόνον χρόνον, δαπάνας, μελέτας, γνώσεις ειδικάς, θέλησιν ἀγαθὴν, ἐνέργειαν πραγματικὴν, ἀλλὰ καὶ ἄλλας μεταρρυθμίσεις συνεπάγεται.

Ἄς ἐννοήσωσι δὲ πρὸς τούτοις οἱ σπεύδοντες τοσοῦτον εἰς τὴν ἐπίλυσιν τοῦ ζητήματος, ὅτι ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησίᾳ (ἐνθα πρὸ αἰώνων ὑπάρχει ἴδιον μουσικῆς σύστημα, ἐκλεχθὲν ἐκ τῶν ἐπιτηδειοτέρων ἀρχαίων ἀρμονιῶν), δὲν προσευχόμεθα διὰ τοῦ ὠτὸς, ἀλλὰ διὰ τῆς καρδίας καὶ τοῦ λόγου. Ὅθεν ἡ ἀναπεμπομένη τῷ Δημιουργῷ προσευχὴ πρέπει νὰ ᾖ τοιαύτη, ὥστε καὶ τὸ στόμα νὰ κινή εἰς λατρείαν λογικὴν, καὶ τὸ σῶμα νὰ καταρτίζῃ ἱεροπρεπῶς καὶ τὴν φωνὴν τέλος νὰ ῥυθμίζῃ ἐμμελῶς.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 20 Ὀκτωβρίου 1881.

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ

ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ

ΑΡΘΡΟΝ Ι.

Ὁ χώρος τῆς ἐφημερίδος διὰ τοιαῦτα ζητήματα, τὰ μάλιστα ἐνδιαφέροντα τὸν ἐλληνισμόν, ἀναντιρρήτως εἶναι ἐλάχιστος.

Ἐπειδὴ ὁμως ἐν προγενεστέρω φύλλῳ, ἡ ἀμερόληπτος καὶ ἀξιόλογος «Θεσσαλία» ὑπὸ τὸν αὐτὸν σχεδὸν τίτλον ἱκανὰ ἐδημοσίευσε περὶ τοῦ ζωτικοῦ τούτου ζητήματος τοῦ ἔθνους, ἡμεῖς δὲν σκοποῦμεν νὰ πραγματευθῶμεν διὰ μακρῶν τὸ ὠφέλιμον ἢ ἐπιβλαβὲς τῆς συστάσεως ἐπιτροπείας ἐξ ἱεροψαλτῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸς ἐκκαθάρισιν τῆς μουσικῆς ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ παρεισφρησασῶν παραφθορῶν, ἃς ὁ χρόνος καὶ αἱ ἡμέραι τῆς δουλείας ἐπήνεγκον ἐν αὐτῇ, καθ' ὅσον πληρέστατα ἀναγνωρίζομεν τὴν ὀρθότητα τῶν σκέψεων τοῦ ἐμβριθοῦς συντάκτου (α).

(ρ) Συντάκτης τῆς «Θεσσαλίας», τυγχάνει ὁ φιλόπατρις καὶ εὐπαιδευτος φίλος ἡμῶν κ. Κωνσταντῖνος Σακελλαρίδης, εἷς ἐκ τῶν ὀλίγων παρ' ἡμῖν μουσικῶν.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἀγαθὴ τύχη! ἀνεκράξαμεν καὶ ἡμεῖς, ὅτε ἀνέγνωμεν πρὸ μηνῶν ἐν ταῖς ἐφημερί-
σιν, ὅτι ὁ ἰθύνων ἤδη τὸ πηδάλιον τῆς Μεγάλης
Ἐκκλησίας Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, κατιδὼν τὴν
ἀξιοδάκρυτον κατάστασιν, εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ ἱερὰ
ἡμῶν μουσικὴ, ἀνέλαβε τὴν ἰδρυσιν μουσικῆς σχο-
λῆς, ἐν ᾗ θέλουσι διδάσκεισθαι οἱ βουλόμενοι τὴν
καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν κατὰ τοὺς ἀρ-
χαιοτέρους τύπους τῶν ἀοιδίμων μελοποιῶν καὶ δι-
δασκάλων, πληροφορηθέντες ὁμῶς κατ' αὐτάς ἐκ
τοῦ ἄρθρου τῆς «Θεσσαλίας», ὅτι συνέστη καὶ ἐπι-
τροπεία τις πρὸς ἀνακάθαρσιν καὶ ἐξάγνισιν τῆς
μουσικῆς, ἐλυπήθημεν σφόδρα οὐχὶ διὰ τὴν προο-
δευτικὴν τῷ ὄντι ιδέαν, ἀλλὰ διὰ τὸ πρόωρον, τὸ
βεβιασμένον, τὸ μονομερές καὶ τέλος τὸ τολμηρὸν
ἄλμα τῆς Α. Παναγιότητος.

«Τὸ καλὸν οὐκ ἔστι καλὸν ἐὰν μὴ καλῶς γένη-
ται», ἔλεγον οἱ πρόγονοι ἡμῶν.

Καὶ δὲν εἶναι λοιπὸν ὀρθὴ ἡ ιδέα αὕτη;

Δὲν πρόκειται περὶ τῆς κατ' ἀρχὴν ὑγιοῦς ταύ-
της ιδέας, ἀλλὰ περὶ τοῦ τρόπου καὶ τῶν μέσων τῆς
πραγματώσεως.

Ἐξ ὧν τοῦλάχιστον ἀνέγνωμεν, γινώσκουμεν,
ὅτι καὶ ἄλλοτε τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ἥτοι
κατὰ τὸ 1849 καὶ 1871 ἐπὶ τῆς πρώτης καὶ τρίτης
πατριαρχείας Ἀνθίμου τοῦ ἐξ Ἐφέσου ἐπεχείρησεν
οὐ μόνον τὸν καθαρισμὸν τῆς μουσικῆς ἀπὸ πάσης
ξеноφωνίας, ἀλλὰ καὶ τὴν εἰσαγωγὴν ἁρμονικοῦ

τινος συστήματος, φυλαττομένου πάντοτε τοῦ πρω-
τοτύπου μέλους.

Καὶ ἐπέτυχεν ἄρα γε ὁ σκοπός;

Οὐχὶ δυστυχῶς· διότι ἡ πραγμάτωσις αὐτοῦ ἀπῆ-
τει καὶ ἀπαιτεῖ καὶ χρόνον μακρὸν, καὶ ζῆλον ἐπίμο-
νον καὶ διαρκέστατον, καὶ ἄνδρας εἰδικούς ἐν τε τῇ
πράξει καὶ τῇ θεωρίᾳ καὶ τέλος δαπάνας οὐ μικράς.

Ἀλλ' ἀφοῦ χρήζει τοσούτων σπουδαίων μέσων ἡ
ἐπίτευξις τοῦ ῥηθέντος σκοποῦ, πῶς τότε ἀνέλαβε
τὴν διεξαγωγὴν τοιοῦτου μεγάλου ἔργου ὁ κατὰ τὸ
1874 συγκροτηθεὶς ἐν Ἀθήναις Ἐκκλησιαστικὸς
Μουσικὸς Σύλλογος;

Ὁ περὶ οὗ πρόκειται Σύλλογος δὲν εἶχε κατ' ἀρ-
χὴν τοιοῦτον σκοπὸν, ἀλλὰ τὴν σὺν τῷ χρόνῳ ἐρεῦ-
ναν, καλλιέργειαν, διάδοσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς Βυζαν-
τινῆς (ἢ Βυζαντιακῆς κατὰ τοὺς νεωτέρους γραμματι-
κοῦς) μουσικῆς διὰ διαφορῶν μέσων καὶ ὑπὸ τὴν ἄμε-
σον ἐπίβλεψιν τῆς ἐκκλησίας, ὥς τοῦτο ἀποδεικνύου-
σιν ὅτε κανονισμὸς καὶ τὰ λοιπὰ δημοσιεύματα αὐτοῦ.

Ἐὰν δὲ δὲν ἐπέτυχε μέχρι τοῦδε τοῦ σκοποῦ αὐ-
τοῦ (ὥς δὲν ἐπέτυχε καὶ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει
τοιοῦτος) εἰς τοῦτο δὲν πταίει ὁ Σύλλογος, ἀλλ' ἡ
ἀδιαφοροῦσα Πολιτεία, ἥτις δὲν εὐηρεστήθη εἰσέτι
νὰ ἔλθῃ εἰς ἀποτελεσματικὴν ἐπικουρίαν αὐτοῦ.

Ἀλλ' εἶναι ἐπιτετραμμένον, ἵνα τὸ Οἰκουμενικὸν

(α) Τοῦ Συλλόγου τούτου Πρόεδρος ὑπῆρξεν ὁ ἐσχάτως ἀποβιώ-
σας ἀρχαῖος γυμνασιάρχης καὶ διάσημος καθηγητὴς τῆς τε ἑλλη-
νικῆς καὶ λατινικῆς φιλολογίας, ἀοιδίμος Παναγιώτης Κουπιτώρης,
ἐγκρατέστατος δ' ὁμολογουμένως ἐν τε τῇ θεωρίᾳ καὶ τῇ πράξει
τῆς μουσικῆς.

Πατριαρχεῖον λύη τοσοῦτον προχείρως τοιαῦτα ἐθνικά θέματα ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως καὶ τῶν λοιπῶν Ὁρθοδόξων Πατριαρχείων καὶ ἀνεξαρτήτων Ἐκκλησιῶν;

Οὐδαμῶς· κατὰ τοὺς ἀπαθῶς μάλιστα κρίνοντας τὰ πράγματα, εἶναι λίαν τολμηρὸν τὸ διάβημα, ὡς εἶναι καὶ ἡ ἀντικατάστασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς διὰ τῆς νεωτέρας εὐρωπαϊκῆς εἰς πολλὰς Ἐκκλησίας τῆς ἀλλοδαπῆς, ἀνηκούσας εἰς ὀρθοδόξους Κοινότητας.

Καὶ εἶναι ἀληθές, ὅτι ἀπεβλήθη ἡ ἐλληνικὴ μουσικὴ ἐκ τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν;

Ἀληθέστατον! Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐν Τεργέστη, ἐν Βιέννῃ, ἐν Καλκούτῃ καὶ ἀλλαχοῦ πρὸ πολλοῦ δὲν ὑφίσταται πλέον ἐλληνικὴ μουσικὴ. Καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ ἐστίᾳ τοῦ Ἑλληνισμοῦ πολλάκις ἐγένοντο τοιαῦτα δοκιμαὶ εἰσαγωγῆς ξένης μουσικῆς!

Καὶ δὲν ἦτο δυνατόν ἀντὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς νὰ εἰσαγάγῃ τὸ Λέσβιον καλούμενον σύστημα, ἵνα μὴ καινοτομήσῃ φυλάσσοντες τὸ γνωστὸν «τὰ ἀρχαῖα κρατεῖτω»;

Λέσβιον σύστημα δὲν ὑπάρχει, διότι τὸ θεωρούμενον ὡς σύστημα εἶναι εὐκόλως τις μόνον τρόπος γραφῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ οὐδὲν ἄλλο.

Καὶ τίνες συνετέλεσαν εἰς τὴν ταχεῖαν εἰσαγωγὴν τῆς νεωτέρας εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ;

Οἱ ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ διαμένοντες ζάπλουτοι Ἑλληγες καὶ οἱ μουσικοδιδάσκαλοι, οἱ κατὰ τὸ δο-

κοῦν τονίσαντες τὴν ἀκολουθίαν τῆς Λειτουργίας.

Καὶ ἡ Ἐκκλησία τί ἐπραξεν ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ;

Οὐδὲν σχεδόν.

Καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προληφθῇ ἐπὶ τινὰ χρόνον ἡ ἀποβολὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς μέχρις οὗ ἀπεφασίζετο ἡ τύχη αὐτῆς;

Ἦτο· ἀλλ' ἐπρεπε νὰ εὐρεθῇ χεὶρ στιβαρά, ὡς ἦν ἡ τοῦ Πάπα... ὅστις ἐπροστάτευσεν τὴν ὑπὸ τοῦ Γουίδα Ἀρέτζου ἐφευρεθεῖσαν νεωτέραν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν, ἥτις ἐπεκράτησε καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην.

Ἀλλὰ σήμερον τίς πταίει, ἡ μουσικὴ ἡ ἡμεῖς αὐτοί;

Εἶναι πράγματι ρινόφθογγος αὕτη, τὰ δὲ ἐκκλησιαστικά μελοποιήματα ὁμοιάζουσι τὰ τονορύσματα;

Ταράσσει ἄρά γε τὸ νευρικὸν σύστημα, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐκτοξεύωνται κατ' αὐτῆς ἀνεξετάστως τοσαῦτα σκώμματα;

Εἶναι ἀνεπίδεκτος βελτιώσεως ἡ δυστυχής;

Εἶναι ἀναξία νὰ τέρπῃ τὰς ἀκοὰς τῶν ἀναπτύχθεντων καὶ ἐν Εὐρώπῃ σπουδασάντων Ἑλλήνων, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐξαφανισθῇ; Πρέπει ἄνευ ἀπολογίας ν' ἀποβληθῇ καὶ ἡ μουσικὴ μετὰ τῶν λοιπῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων;

Ὅπως ἀπαντήσῃ τις εἰς τοιαῦτα καὶ ἄλλα παραπλήσια ἐπιχειρήματα εἶναι δύσκολον καὶ οὐ τοῦ παρόντος· ἐκ τοῦ προχείρου μόνον λέγομεν, ὅτι ἡ ἡμετέρα μουσικὴ ὑπάρχει πρὸ αἰώνων πολλῶν, χέχνηται ἀκέραιον ἐπιστημον. θεωρίας σύστημα, ἔχει

ὁλως ἀπλοῦν καὶ σκόπιμον ἅμα σύστημα γραφῆς καὶ τέλος δύναται νὰ ἐπιδείξη τῷ ἀμφιβάλλοντι πλεῖστα ὅσα καλλιτεχνικὰ ἔργα.

Τέλος διατί τὸ Πατριαρχεῖον δὲν ἔπραξε καλῶς, συστήσαν ἐπιτροπείαν πρὸς ἐκκαθάρισιν τῆς μουσικῆς;

Διὰ πολλοὺς λόγους, οὓς ἐν συντόμῳ θὰ ἐκθέσωμεν εἰς προσεχὲς φύλλον τῆς φιλομούσου «Θεσσαλίας», διότι καὶ ὡς ἐλάχιστοι Ἕλληνες καὶ ὡς ὀρθόδοξοι χριστιανοί, ἔχομεν καθῆκον νὰ ἐκφράσωμεν ἐλευθέρως τὴν ταπεινὴν μας γνώμην στηριζομένην ἐπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων.

ΑΡΘΡΟΝ II.

Ἐν προλαβόντι φύλλῳ τῆς «Θεσσαλίας» ὑποσχεθέντες νὰ ἐκθέσωμεν ἐν ὀλίγοις τοὺς λόγους, δι' οὓς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον δὲν ἔπραξε καλῶς συστήσαν τοσοῦτον προῶρως καὶ μονομερῶς ἐπιτροπείαν πρὸς ἐκκαθάρισιν τῆς μουσικῆς, πράττομεν τοῦτο σήμερον.

Ὁμολογουμένως ἐβιάσθη τὸ Σεβαστὸν Πατριαρχεῖον νὰ προβῇ εἰς τοιοῦτον διάβημα, διότι δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὸ «Κρίνειν τε καὶ διανοεῖσθαι ὀρθῶς ἀδύνατον, εἰμὴ καὶ τὰ πράγματα συνάδει ταῖς λέ-

ξεσι καὶ ταῖς διανοίαις ἡμῶν», οὐδὲ τὸ «Σκέπτου μὲν βραδέως ἐκτέλει δὲ ταχέως» (α).

Ἡ Ἑλληνικὴ μουσικὴ μὴ ἀνήκουσα εἰς ὠρισμένα πρόσωπα, ἀλλ' εἰς ὁλόκληρον τὸ ἔθνος, δὲν δύναται καὶ ν' ἀντιπροσωπευθῇ ἀποκλειστικῶς ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρωτοψαλτῶν, λαμπαραρίων καὶ αὐτοχειροτονήτων καθηγητῶν καὶ μουσικοδιδασκάλων, καθ' ὅσον, ἔν' ἀποφανθῇ τις ἐπὶ τοιοῦτου σοβαροῦ ζητήματος, δὲν ἀρκεῖ νὰ ᾔηται γέρον πεπειραμένος, ἢ καλλίφωνος, ἢ νὰ τονίζῃ ἐκ τοῦ προχείρου.

Δὲν ἀρκεῖ νὰ διδάσκη διὰ τοῦ ἀναστασιματαρίου καὶ τῆς ἀνθολογίας τὴν ὠραίαν τέχνην τοῦ Κοσμᾶ, τοῦ Δαμιανοῦ, τοῦ Κουκουζέλη, τοῦ Ἀνδρέου καὶ τοσοῦτων ἄλλων.

Ναί· οὐδεὶς δικαιοῦται ν' ἀποφαίνεται δογματικῶς ἐπὶ τοιοῦτου σπουδαίου θέματος, ἐὰν δὲν ἔχη α'.) Παιδείαν συστηματικὴν.

β'.) Ἐὰν δὲν γινώσκῃ καλῶς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

γ'.) Ἐὰν δὲν δύναται νὰ ἐρμηνεύῃ πιστῶς τοὺς σωζομένους μουσικοὺς συγγραφεῖς Ἑλληνὰς τε καὶ Λατίνους.

δ'.) Ἐὰν δὲν δύναται ν' ἀναπτύσῃ ἱστορικῶς τὰ σημαδόφωνα καὶ τὰ γραφικὰ συστήματα μέχρι τοῦ

(α) Ἡ κάλλιον τὸ τοῦ Ἰσοκράτους «Βουλευοῦ μὲν βραδέως, ἐπιτέλει δὲ ταχέως τὰ δόξαντα».

προτελευταίου, τοῦ καλουμένου τροχοῦ, ἐξ οὗ, ὡς γνωστὸν, προῆλθε τὸ ἐν χρήσει.

ε'.) Ἐὰν δὲν ἔχῃ τὴν σχετικὴν προφορὰν, τὴν ἀπαγγελίαν, τὸ ὕφος καὶ τὸν χαρακτήρα.

ς'.) Ἐὰν δὲν γινώσκῃ φωνητικὴν, ἐξωτερικὴν καὶ ἐν μέρει ὀργανικὴν μουσικὴν.

ζ'.) Ἐὰν δὲν ᾔηται ἐνήμερος εἰς τὰς νεωτέρας ἀνακαλύψεις τῆς τε ἑλληνικῆς καὶ εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς.

η'.) Ἐὰν δὲν γινώσκῃ καλῶς τὴν μετρικὴν, ῥυθμικὴν καὶ τὴν φυσικὴν.

θ'.) Ἐὰν δὲν ἔχῃ μελετήσῃ ἐν διαφόροις μέρεσι τὰ σωζόμενα οὐκ ὀλίγα κειμήλια τῆς καθ' ἡμᾶς μουσικῆς καὶ

ι'.) Ἐὰν δὲν ἔχῃ κεκτημένην ὑπόληψιν ἐπὶ μουσικῇ τέχνῃ καὶ ἐπιστήμῃ μεταξὺ τῶν ὀλιγίστων, δυστυχῶς, λογίων μουσικῶν.

Ἀλλὰ δὲν ἔχουσιν ἄρα γε τοιαῦτα προσόντα οἱ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπιτροπείαν ἀποτελοῦντες πρὸς σύστασιν σχολῆς καὶ ἐκκαθάρισιν τῆς μουσικῆς ἱεροψάλται;

Ἡμεῖς τοῦλάχιστον μ' ὅλον τὸν σεβασμὸν, τὸν ὅποιον ἔχομεν εἰς τοὺς ἀξιοτίμους κυρίους, τοὺς συγκροτοῦντας τὴν ἐπιτροπείαν ταύτην, δὲν δυνάμεθα ἢ νὰ εἴπωμεν εἰλικρινῶς, ὅτι ὡς διδάσκαλοι μὲν τῆς σχολῆς πιθανῶς νὰ εὐδοκιμήσωσιν, ὡς ἐκκαθαρισταὶ ὁμῶς τῆς μουσικῆς θ' ἀποτύχωσι.

Καὶ διατί;

Διότι μηδόλως ἀναλογισθέντες τὸ μέγεθος τοῦ

ζητήματος, ἀνέλαβον προθύμως τὴν λύσιν αὐτοῦ, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἀπλοῦ τινος συνθέματος.

Ἀλλὰ τοῦτο δὲν δεικνύει ἐπάρατον ἐγωισμόν καὶ περιφρόνησιν συνάμα πρὸς τοὺς λοιποὺς μουσικοὺς τῆς τε ἐλευθέρας καὶ δούλης Ἑλλάδος;

Μόνον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐδρεύει ἡ μουσικὴ σοφία, ἐν δὲ τῇ Ἀλεξανδρείᾳ, Σμύρνῃ, Κύπρῳ, Θεσσαλονίκῃ καὶ ἀλλαχοῦ βασιλεύει τὸ σκότος;

Δὲν ἔπρεπε νὰ ζητηθῇ ἡ ταπεινὴ γνώμη καὶ ἄλλων συναδέλφων πρὸ πολλοῦ ἐργαζομένων καὶ διακαῶς ἐπιθυμούντων τὴν βελτίωσιν τῆς προγονικῆς ἡμῶν παρακαταθήκης;

Ἐχουσι τὴν γενικὴν πληρεξουσιότητα τοῦ Ἐθνους οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει νὰ λύσωσι τοσοῦτον εὐχερῶς ζήτημα, ὅπερ πρέπει νὰ μελετηθῇ λελογισμένως καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὑφ' ὅλων τῶν δυναμένων;

Αἰσθάνονται ὅποιαν εὐθύνην ἀνέλαβον οἱ ἐκκαθαρισταὶ καὶ μεταρρυθμισταὶ οὗτοι τῆς μουσικῆς ἀπέναντι τῆς Ἐκκλησίας, ἀπέναντι τῶν συναδέλφων αὐτῶν καὶ ἀπέναντι τέλους τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος;

Ἀγνοοῦσιν οἱ τὰ πάντα εἰδότες μουσικοὶ τοῦ Βυζαντίου ὅτι μόνον ἐκ τῆς εὐρείας καὶ ἐλευθέρας συζητήσεως δύναται νὰ ἐπέλθῃ ἡ ἐπίτευξις τοῦ σκοποῦ;

Δὲν ἀποτείνομεν ἄλλας ἐρωτήσεις, διότι εὐλαβούμεθα τὴν ὑπομονὴν τοῦ ἀναγνώστου.

Θεωροῦντες ὁμῶς ὡς βῆμα προόδου τὴν περὶ ἐκκαθαρίσεως, βελτιώσεως καὶ δυνατῆς τινος μετασ-

ρυθμίσεως τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἀνανεωθείσαν κατ' αὐτάς ὑπὸ τοῦ νῦν Παναγ. Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου πρότασιν, ἀναγνωρίζομεν πληρέστατα, ὅτι ἡ παρακμὴ τῆς μουσικῆς ἦτο φυσική, διότι μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ συνέπαθε καὶ αὕτη, ὅ,τι καὶ ἡ γλῶσσα καὶ αἱ ἄλλαι τέχναι.

Καὶ διὰ μὲν τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν θρησκείαν καταβάλλονται ἱκαναὶ προσπάθειαι ἐν τοῖς ἐν γένει ἐκπαιδευτηρίοις, διὰ δὲ τὴν μουσικὴν, ἣτις προφανῶς ὑπηρετεῖ ἀμφοτέρως εἰς τὴν ἐμμελεῖ ἔκφρασιν τῶν αἰσθημάτων, οὐδεμία, δυστυχῶς, προσοχὴ ἐδόθη!!

Οἱ ἀρμόδιοι ἔπρεπε νὰ ἐννοήσωσι πρὸ πολλοῦ, ὅτι εἶχομεν καὶ ἔχομεν καθῆκον ἀπαραίτητον νὰ καλλιεργῶμεν αὐτήν, ὥς οἱ πρόγονοι ἡμῶν, διότι αἰέποτε ἡ σπουδὴ αὐτῆς ἐθεωρεῖτο ὡς ἐν τῶν σπουδαίων μελημάτων.

Τίς ἀγνοεῖ, ὅτι τὸ πάλαι ἡ μουσικὴ ἦτο μία καὶ μόνη, ἀκολουθῶς δὲ διηρέθη εἰς ἐκκλησιαστικὴν καὶ ἐξωτερικὴν καὶ τέλος σήμερον περιεκλείσθη ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας, ἐξ ἧς καὶ κινδυνεύει νὰ ἐκβληθῇ;

Ἀναμφιβόλως ἤθελε πάθει πλειότερον τῶν τεχνῶν καὶ τῶν γραμμάτων ἡ μουσικὴ, ἐὰν δὲν ἐτίθετο ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς θείας λατρείας. Δίκαιος ἄρα ἔπαινος ὀφείλεται εἰς τοὺς ἀοιδίμους μουσικοδιδασκάλους, ὡς καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους τοιούτους, οἵτινες διετήρησαν μέχρι τῆς σήμερον (ἔστω καὶ γυμνὴν τῆς λαμπρότητος αὐτῆς) ἐν τῷ μέσῳ τῆς ξενοφωνίας τὸ τιμαλφέστατον τοῦτο κειμήλιον τῆς

ὀρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας διὰ τε τῆς γραφίδος καὶ τῆς προφορικῆς διδασκαλίας.

Εἰς τὸ προσεχές ἄρθρον, ὅπερ θὰ ἦναι καὶ τὸ τελευταῖον, θέλομεν ὑποδείξει τὰ μέσα, δι' ὧν, κατὰ τὴν κρίσιν μας, δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ τὸ ποθούμενον, ὡς καὶ τίνα σχετικὰ ζητήματα δεόν νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν ἐν ταῖς συζητήσεσι.

ΑΡΘΡΟΝ ΙΙΙ.

Καὶ πρῶτον περὶ τῆς συστάσεως ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς σχολῆς οὐδὲν ἔχομεν ν' ἀντιτάξωμεν, καθ' ὅσον εἶναι ἀνάγκη μάλιστα, ἵνα λειτουργήσῃ αὕτη ὅσον ἐνεστὶ τάχιον.

Περὶ συστάσεως τοιαύτης σχολῆς οὐκ ὀλίγας ἐνέργειας κατέβαλε καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις ἐκκλησιαστικὸς μουσικὸς σύλλογος, ὡς μαρτυροῦσιν ὁ εἰδικὸς κανονισμὸς καὶ τὸ πρὸς τὴν Βουλὴν ὑπόμνημα αὐτοῦ· ἀλλ' ἐὰν δὲν ἐπετεύχθη μέχρι τοῦδε ἡ ἰδρυσις αὐτῆς, εἰς τοῦτο ἄλλοι εὐθύνονται καὶ οὐχὶ ὁ σύλλογος, ὅστις ἠθέλησε νὰ κατέχωσι τοὺς χοροὺς τῶν ἱερῶν ναῶν ἄνδρες εἰδικοὶ, διατηροῦντες τὸ ἀρχαῖον, τὸ σεμνὸν καὶ τὸ ἱεροπρεπὲς τῆς ἐκκλησίας μέλος, ὅπερ πολλοὶ (μόλις ψελλίζοντες τὰ ἀπλούστατα ἐκκλησιαστικὰ ᾄσματα ἀτάκτως καὶ ἀναρμόστως) μεταβάλλουσι κατ' ἀρέσκειαν μιμούμενοι ἐν τῷ ψάλλειν

ὅτε μὲν τοὺς Εὐρωπαίους ὅτε δὲ τοὺς Ἀσιανούς καὶ Ἀραβας !!

Ὁ μουσικὸς σύλλογος ἐπεθύμει καὶ ἐπιθυμεῖ διακαῶς τὸν μέλλοντα μουσικὸν νὰ ᾖ πτυχιούχος εἰδικῆς σχολῆς, ὅπως ἐν ἐπιγνώσει χοροστατῇ καὶ φάλλῃ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις.

Τέλος διὰ τῆς συστάσεως μουσικῆς σχολῆς ἠθέλησε νὰ μορφωθῶσιν οὐ μόνον μουσικοὶ, ἀλλὰ καὶ οἱ ἱερεῖς καὶ δημοδιδάσκαλοι γινώσκοντες οὐχὶ ἀπλῶς ψαλτικὴν τέχνην, ἀλλὰ καὶ τὸν ὑπάρχοντα μεταξὺ θεωρητικοῦ καὶ τῆς ψαλλομένης παρ' ἡμῖν μουσικῆς κοινὸν σύνδεσμον.

Τὰς ἐνεργείας τοῦ συλλόγου τούτου, φρονοῦμεν, ὅτι ἔχει καθήκον ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰδικὴ ἐπιτροπεία, ἵνα λάβῃ ὑπὸ σπουδαίαν ἐποψίν.

Δεύτερον, ὅπως ἐπιτευχθῇ ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς τῆς ἐκκαθαρίσεως, βελτιώσεως καὶ δυνατῆς τινος μεταρρυθμίσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἀπαιτεῖται μεγίστη περίσκεψις καὶ βαθεῖα γνώσις· διότι θὰ ᾖ ὅλως ἀνευλαβὲς νὰ ἐξοβελισθῇ ἡ ἐκφυλλοφορηθῇ αὕτη πρὶν ἢ λυθῶσι προηγουμένως τὰ κατωτέρω οὐκ ὀλίγα οὐσιώδη ζητήματα.

Τὸ προτιθέμενον ἔργον εἶναι ἀληθῶς δυσχερές· ἵνα μὴ εἴπωμεν Ἡράκλειον· ἐὰν δ' ἐπιτευχθῇ, θὰ ᾖ μέγα τι κατόρθωμα διὰ τὸν ἑλληνισμόν ἐν γένει· διότι καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ ἐν τῷ θεάτρῳ, καὶ ἐν ταῖς συναναστροφαῖς, καὶ ἐν τοῖς χοροῖς καὶ ἐν τοῖς συμποσίοις θ' ἀκούηται ἡ τοῦ ἔθνους μουσική.

Σήμερον δὲν πρόκειται πλέον νὰ ἐγερθῇ ἐκ νεκρῶν ἀμείωτος ἡ ἀρχαία μουσική, οὐδὲ νὰ ἐφευρεθῇ νέον σύστημα, ἀλλὰ νὰ καλλιεργηθῇ προσηκόντως ἡ ὑπάρχουσα, ἥτις ἐστὶν αὕτη ἡ βυζαντινὴ καὶ ἀλεξανδρινὴ καὶ τῶν ἀρχαίων προγόνων μουσική, δυναμένη δ' ἐν πολλοῖς ν' ἀποβῇ θελκτικώτερα καὶ ποικιλωτέρα τῆς εὐρωπαϊκῆς.

Ἡ ἰδέα δὲ τῆς βελτιώσεως πρέπει νὰ ᾖ ἀπαίτησις οὐχὶ κοινότητος τινος ἢ ἀτόμων τινῶν, ἀλλὰ τῆς ὁσημέραι ἐπιστημονικῆς ἀναπτύξεως καὶ προόδου.

Πρὶν ἢ λοιπὸν τὸ ἀκατάσχετον ῥεῦμα τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ ἐξαφανίσῃ καὶ τὸ περισωθὲν ἐκ τῶν ἐθνικῶν συμφορῶν ἡμαυρωμένον καὶ παρεφθαρμένον ἐρείπιον, ἀνάγκη ἵνα λάβῃ κατὰ δίκαιον λόγον (ὡς καὶ ὁ κ. συντάκτης τῆς «Θεσσαλίας» ἔγραψε) τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν διεύθυνσιν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἰδέας τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ κοινοποιήσῃ αὐτὴν πρὸς τὰ λοιπὰ ὀρθόδοξα Πατριαρχεῖα καὶ τὰς ἀνεξαρτήτους ἐκκλησίας, ὅπως γείνη κατ' ἀρχὴν ἀσπαστή.

Εἴτα νὰ ἐξευρεθῶσι τὰ χρηματικὰ μέσα, ἅτινα, ἵνα μὴ ἐπιβαρύνωσι καθ' ὅλοκληρίαν τὰ Πατριαρχεῖα ἢ τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, δύνανται νὰ καταβληθῶσι καὶ παρὰ φιλομούσων τινῶν ὁμογενῶν.

Μετὰ τοῦτο νὰ ἐκλεχθῶσιν ἐκ διαφόρων μερῶν 7 ἕως 10 λόγιοι, ἀπρόληπτοι καὶ ἀληθεῖς μουσικοὶ ἐπιστήμονες, ἢ ἐν ἐλλείψει τοιούτων, νὰ προκηρυχθῇ διαγωνισμὸς καὶ κριθῶσιν οἱ σχετικῶς ἱκανώτεροι ἐκ τῶν προσελευσομένων, οἵτινες καὶ ν' ἀποσταλῶσιν

εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς τὴν ἑσπερίαν, ἥτοι δύο νὰ περιέλθωσι διαφόρους πόλεις καὶ χωρία τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος καὶ συλλέξωσι τὰ παρὰ τῷ λαῷ σωζόμενα βαρύτιμα κειμήλια τῆς πατρίου μουσικῆς, δι' ὧν δύναται οὐ μόνον νὰ καταρτισθῇ σὺν τῷ χρόνῳ σύστημα ἐξωτερικῆς μουσικῆς, ἀλλὰ καὶ δοκιμασθῇ σύναμα πᾶσα ἀπόπειρα βελτιώσεως καὶ μεταρρυθμίσεως, ὡς ἔπραξε καὶ ὁ ἐφευρέτης τῆς εὐρωπαϊκῆς. Ἄλλοι δύο ἢ τρεῖς νὰ σταλῶσιν εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἀνατολῆς, ἢν' ἀποκλειστικῶς μελετήσωσι καὶ ἀσκηθῶσιν ἐν τῇ φωνητικῇ καὶ ὀργανικῇ μουσικῇ καὶ εἴτα ἀφιερῶσιν εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν πάντων τῶν περὶ τὴν ἑλληνικὴν μουσικὴν ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων ζητημάτων.

Ἄλλοι νὰ σταλῶσιν εἰς τὴν ἑσπερίαν καὶ σπουδάσωσι τὴν εὐρωπαϊκὴν καὶ ἰδίως τοὺς κανόνας τῆς ἀρμονίας αὐτῆς καὶ τέλος ἄλλοι νὰ περιέλθωσι τὰς διαφόρους βιβλιοθήκας τῆς Εὐρώπης καὶ τῶν διαφόρων μονῶν πρὸς ἀνέυρεσιν ἀρχαίων μουσικῶν χειρογράφων.

Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν δὲ τῶν νέων τούτων νὰ συγκληθῇ γενικὴ συνέλευσις ἐν Κωνσταντινουπόλει ἢ καὶ ἀλλαχοῦ ἐκ τῶν κατὰ τόπους λογίων μουσικῶν καὶ ὑποβληθῶσι τὰ ἐξῆς ζητήματα :

1) Νὰ ἐξετασθῶσιν ἀκριβῶς πάντα τὰ ἀρχαιότερα τῆς γραφῆς συστήματα.

2) Ἡ γνησιότης καὶ ἡ ἀκρίβεια τοῦ νῦν συστή-

ματος, παραβαλλομένου πρὸς τε τὰ ἀρχαιότερα καὶ τὸ τῆς νῦν εὐρωπαϊκῆς.

3) Τὰ περὶ κλιμάκων, γενῶν, ῥυθμοῦ, μελῶν καὶ γενικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς εἰδικὰ θέματα.

4) Πάντα τὰ εὑρεθέντα μέχρι τοῦδε ἀρχαῖα μουσικὰ χειρόγραφα.

5) Ὅποια τίς ἐστὶν ἡ Κρητικὴ μουσικὴ ἡ ὑπάρχουσα ἐν χρήσει ἐν Ἐπτανήσῳ.

6) Ὅποια τις ὡσαύτως ἡ ἐν τῷ Ἀγίῳ Ὄρει.

7) Ὅποια τίς ἡ Ῥωσικὴ.

8) Ὅποια τίς ἡ ἐν Ἀβυσσηνίᾳ μουσικὴ, περὶ ἧς ἔγραψεν ὀλίγα τινὰ ὁ ἐκεῖσε μεταβάς ἡμέτερος πρόξενος κύριος Μητσάκης. (α)

9) Τί ἐστὶ κατ' οὐσίαν ἡ σημερινὴ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ.

10) Ἐὰν ᾖναι δυνατόν νὰ περιβληθῶσι διὰ τῆς ἀρμονίας πάντα ἡ τὰ λειτουργικὰ μόνον μέλη τῆς Ἐκκλησίας· διότι τὸ ζήτημα τοῦτο ἰδίως εἶναι τὸ περὶ ζωῆς ἢ θανάτου ζήτημα τῆς μουσικῆς.

11) Ἄν εἰς τὰ μέχρι τοῦδε τονισθέντα εὐρωπαϊστὶ διάφορα μέλη τῆς ἱερᾶς ἀκολουθίας διετηρήθησαν τὰ πρωτότυπα μέλη.

12) Ποία τις σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ τῆς ἐν χρήσει μουσικῆς καὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς.

13) Ποία δὲ κατ' ἀντίστροφον λόγον μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς.

(α) Ὅποια τίς καὶ ἡ τῶν Ἀρμενίων.

14) Ποία τις ἡ παροῦσα τῆς μουσικῆς κατάστασις καὶ ὅποιον μέλλον δύναται τις νὰ ἐλπίσῃ ἐξ αὐτῆς.

14) Νὰ μελετηθῶσι μετὰ προσοχῆς τὰ κατὰ καιροὺς δημοσιευθέντα περὶ τε τῆς ἡμετέρας καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς ἐν μονογραφίαις, περιοδικοῖς καὶ ἐφημερίσιν ὑπὸ τε τῶν ἡμετέρων καὶ τῶν ἄλλοεθνῶν, καὶ τέλος ὅ,τι ἄλλο κριθῇ ἐπάναγκες. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν δ' αὐτῶν νὰ ἐκλεχθῶσιν εἰδικαὶ ἐπιτροπεῖαι καὶ μελετήσωσι ταῦτα ἐφ' ἱκανὸν χρόνον, εἴτα δὲ δι' ἐκθέσεων τῶν ὑποβάλλωσι τὸ πόρισμα τῶν ἐργασιῶν τῶν τῷ προέδρῳ τῆς Συνελεύσεως.

Ἵνα λάβωσι δὲ γνῶσιν τῶν σχέσεων τῶν ἐπιτροπειῶν καὶ τὰ λοιπὰ μέλη τῆς Συνελεύσεως, δέον νὰ τυπωθῶσιν αἱ ἐκθέσεις καὶ ἀποσταλῶσι τοῖς ἀπανταχοῦ μέλεσιν, ὅπως εἰς ἐπανειλημμένας συνεδριάσεις συζητηθῶσι τὰ συμπεράσματα καὶ οὕτω λυθῇ τὸ μέγα μουσικὸν πρόβλημα.

Μετὰ τὴν λύσιν δ' αὐτοῦ νὰ συνταχθῇ θεωρία τις τῆς καθ' ὅλου μουσικῆς, νὰ ὀρισθῇ ὁμοιόμορφον σύστημα γραφῆς καὶ συνταχθῶσι τὰ κατάλληλα βιβλία.

Ἐνεργοῦσαι μετὰ βαθείας περισκέψεως ἢ τε Ἐκκλησία καὶ ἡ Πολιτεία, θ' ἀποδείξωσιν ὅτι εἴμεθα ἀληθεῖς ἀπόγονοι ἀθανάτων προγόνων, οἵτινες μουσικὴν ἔλεγον τὴν ἐν γένει παιδείαν καὶ ἀπέδιδον εἰς αὐτὴν τοιαύτην σημασίαν, ὅσῃν ἡμεῖς σήμερον εἰς τὰ γράμματα, τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας.

Τὰς ἀτελεῖς ταύτας σκέψεις ἐχαράξαμεν ἐν τῇ «Θεσσαλίᾳ» οὐχὶ νὰ ἐπιδειχθῶμεν (διότι οὔτε ἱεροψάλλται, οὔτε μουσικοδιδάσκαλοι τυγχάνομεν), ἀλλ' ὅπως συν-

τελέσωμεν, ὅσον τὸ ἐφ' ἡμῖν, εἰς τὴν τελειοτέραν λύσιν τοῦ μεγίστου τῷ ὄντι ζητήματος, τῆς τε βελτιώσεως καὶ μεταρρυθμίσεως τῆς καθ' ἡμᾶς μουσικῆς.

Τέλος ἡ ἐτυμηγορία μιᾶς τοιαύτης μουσικῆς Συνελεύσεως δὲν δύναται ἢ νὰ θεωρηθῇ σεβαστὴ καὶ λάβῃ γενικὸν χαρακτῆρα, διότι θὰ στηρίζεται ἰδίως ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης.

Τ Ε Λ Ο Σ,

